

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 145 2024

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Artiklarna i nästa årgång av *Samlaren* kommer att publiceras löpande online, allt eftersom de accepteras. De artiklar som publiceras före december 2025 kommer att ingå i *Samlaren* 2025. Sista inlämningsdag för recensioner är 1 september 2025. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–44–5

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2025

som kan återuppstå med ”fritänkandet som en vital kraft” (s. 132). Det är en inspirerande tanke som jag tar med mig från boken.

Sigrïd Schottenius Cullhed

Georg Brandes' Main Currents. A Companion, red. Jens Bjerring-Hansen & Lasse Horne Kjældgaard. U Press. Köpenhamn 2023.

I november 1871 höll den danske litteraturforskaren och kritikern Georg Brandes (1842–1927) en introduktionsföreläsning vid Köpenhamns universitet om den moderna europeiska litteraturen. Det blev startpunkten för hans mest kända verk i sex delar, *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur*, utgivet 1872–1890 och översatt till flera språk. Verket omfattade dryga två och ett halvt tusen sidor och var en bred och banbrytande berättelse om den europeiska artonhundratalslitteraturen – om nationella särdrag och om det nät av världsomspännande förbindelser som litteraturen var gjord av. I sin genomlysning pekade Brandes särskilt på hur den romantiska litteraturens radikalitet utvecklats mot stiltje och konservatism. Hans ideal var den samhällsmedvetna dikten som engagerade sig i sin samtids centrala frågor. Där låg Frankrike, England och Tyskland i framkant.

I forskningsprojektet ”Digitale Hovedstrømninger” under ledning av professorn i dansk litteratur Lasse Horne Kjældgaard har Georg Brandes inflytelserika verk tillgängliggjorts i en vetenskapligt kommenterad digital version (hemsida: georgbrandes.dk) med sökverktyg, forskningspublikationer och bibliografiskt material. Digitaliseringen omfattar även översättningarna till franska, tyska och engelska. Det är en betydelsefull vetenskaplig insats som öppnar texterna för nya läsare och forskare världen över.

En frukt av projektet är antologin *Georg Brandes' Main Currents. A Companion* (2023), redigerad av Jens Bjerring-Hansen och Lasse Horne Kjældgaard. Utöver en introduktion omfattar den nio bidrag av forskare från danska lärosäten som belyser Brandes huvudverk ur olika vinklar. Verket är, som Anders Engberg-Pedersen beskriver det, en egenartad skapelse, ”a peculiar form of literary history” (177) med sitt eget bildspråk och sin associationsrikedom. Kanske är Brandes unika sätt att skriva litteraturhistoria ett av skälen till att han fortfarande finner läsare.

Hovedstrømninger växte fram i de föreläsningar som Brandes gav vid Köpenhamns universitet. De kunde samla bortåt fyra hundra hängivna åhörare; enligt Brandes själv var drygt en tredjedel av dem kvinnor. Verket blev något av ett visitkort skriver redaktörerna – en dörröppnare för den danske celebriteten till de stora intellektuella arenorna i Europa. Under hela 1870-talet reste han (och bodde tidvis) på kontinenten och skapade ett imponerande kontaktnät. I den europeiska historiografin är han kanske den främste moderna representanten för ett vidsträckt teoretiskt och empiriskt kunskapssökande grundat i komparativa och tvärvetenskapliga metoder. Han var en i ordets djupaste bemärkelse intellektuell i sin förmåga att smälta samman forskning, kritik och ideologisk medvetenhet i dialogen med omvärlden.

Som titeln meddelar handlar antologin om Georg Brandes väldiga litteraturhistoriska projekt vilket innebär att fokus riktas mot texthistoriska ämnen. Den biografiska information som finns med är sådan som har betydelse för verkets tillkomst och mottagande. Äktenskapsproblem och sjukdomar skyntar förbi men privatlivet får litet utrymme. Den intresserade får vända sig till Jørgen Knudsens flerbandsbiografi utgiven 1985–2004.

I några inledande bidrag tar antologin ett kronologiskt utsträckt grepp om Georg Brandes livsgärning genom att lyfta fram inte enbart *Hovedstrømninger* utan även verksamheten före och efter. Torben Jelsbak i ”The Making of a Critic” tecknar Brandes tidiga utveckling som en bildningsroman: hans borgerliga uppväxt och intellektuella hunger, men också känslan av att med sin judiska identitet inte riktigt höra till i ett samhälle präglad av antisemitism. Jelsbak följer hans filosofiska skolning och ger därmed en bild av tidens akademiska rörelser och av den oppositionsdrift och positivistiskt-radikala litteratursyn som kom att profilera Brandes. Genom ett intensivt umgänge med europeiska tänkare under en drygt ettårig europeisk bildningsresa 1870–71 arbetar han sig fram mot sin progressiva position, med inspirationen från John Stuart Mills emancipatoriska idéer som en vattendelare.

Tiden efter verket från 1890-talet och framåt genomlyser William Banks i ”Brandes after *Main Currents: Political Journalism, Oppressed Peoples*”. Brandes svindlande produktivitet avtog inte efter *Hovedstrømninger*; men olik den traditionella uppfattningen om två distinkta skeden i hans utveckling – den litterära respektive ”aristokratiska” kritiken – betonar Banks kontinuiteten. Inte minst

hans förmåga att ständigt tänka nytt och tänka om. Banks lyfter intressant fram Brandes omvärdering utifrån politiska skeenden av det progressiva Europa och hävdar att hans "aristokratiska" radikalism med koncentration på stora (manliga) tänkare existerar parallellt med hans solidaritet med förtryckta folk. Liksom i flera andra bidrag lyfter Banks fram Brandes engagemang för nationens språk och litteratur som han värnade om utan att för den skull hemfalla åt inskränkt nationalism. Banks beskriver det som en nationalkänsla förenad med global solidaritet med de svagare och en samhällsanalys som såg de ekonomiska strukturer som etablerade den sociala ojämlikheten.

Den texthistoriska delen inleds med Per Dahls "The Textual History of *Main Currents*" som ger en editionshistorisk översikt samt demonstrerar hur Brandes strukturerade verkets delar, inspirerad initialt av en dialektisk modell. Dahl följer utvecklingen genom de eleganta retoriska greppen, den kronologiska dispositionen och beskrivningen av den litterära idéutvecklingen genom naturalism och individualism. Utvecklingen går från inflytandet från Hippolyte Taines naturvetenskapligt präglade klassificeringsprinciper mot en mer biografisk inriktning mot enskilda författare.

Därefter följer sex bidrag om respektive del av *Hovedstrømninger*. Samtliga kapitel avslutas med receptionshistoriska översikter som bland annat ger en instruktiv bild av samtidens kluvenhet inför den kontroversielle Brandes – som Adam Paulsen noterar var det i mycket ett stelbent antingen för eller emot (298).

Torben Jelsbak skriver om den första volymen, *Emigrantlitteraturen* (1872), som skildrar de europeiska exilförfattarnas uppror mot reaktionära strömningar under 1800-talets första halva. Jelsbak skisserar den traditionstygda nationella självbild mot vilken Brandes opponerade och påminner liksom många av antologins skribenter om de personliga och professionella konsekvenserna av hans dristiga projekt mot strömmen med udd mot mäktiga institutioner som kyrkan och äktenskapet. Mottagandet i Danmark blev hätskt och Brandes en samhällsomstörtare. Tyskland och övriga nordiska länder var entusiastiska, medan det senkomna franska mottagandet kritiserade politiseringen av litteraturen och Brandes religionskritik. Jelsbak vidgar perspektivet genom att peka på hur ländernas skilda politiska historia påverkade mottagandet. Han betonar övertygande betydelsen av Brandes dubbla identitet för tolkningen av *Emigrantlitteraturen*

– hans "profound empathy for the emigrant experience of homelessness and alienation" (99). Den receptive Brandes sög upp framåtblickande idéer under sin europeiska resa som satte avtryck i verken. Ett rör kvinnans emancipation, inspirerat av Madame de Staëls normbrytande liv och verk, ett annat hans plädering för konstens egenvärde.

Ett år efter *Emigrantlitteraturen* publicerades studien *Den romantiske Skole i Tyskland*. Anna Sandberg beskriver hur perioden blir Brandes sprängbräda för kritiken av den danska litteraturen som han hävdade hade fastat i romantikens verklig-hetsflykt. Kapitlet är en uttömmande genomgång av centrala författarskap, begrepp och metoder i Brandes analys av den tyska romantiken. Sandberg (som enda kvinnliga medverkande) är en av få i antologin som dröjer vid genusaspekter och Brandes ensidiga fokus på manliga författare. Hon diskuterar hans relation till romantikens kvinnor och visar att han visserligen såg dem, men att erkännandet byggde på övertygelsen om att de ägde manliga egenskaper som rationalitet och förnuft. Carsten Meiner beskriver samma tunnelseende i Brandes uppfattning om George Sand, den enda kvinnan i volymen *Den romantiske Skole i Frankrig*.

Den outtröttlige Brandes fortsatte sina europeiska skriv- och resejourer, ständigt tycks det antingen nersjunkna i bibliotekens tystnad eller uppkopplad mot nya bekantskaper i litteraturvärlden. 1874 gav han ut verkets tredje del, *Reactionen i Frankrig*. Den behandlar stridslystet den franska konservativa (katolska) responsen på frihetsideal som fanns manifesterade i Voltaires förnuftstro och Rousseaus känsla. Litterärt hittar Brandes reaktionen hos religiösa diktare som Chateaubriand. Anders Engberg-Pedersen söker orsakerna till den starka polemiken både personligt i motståndet Brandes mött i Danmark och politiskt i antipatin mot det ideologiskt reaktionära Frankrike. Därför, menar han, fungerar litteraturen främst som ett element i idéhistorisk tolkning i den här volymen. Han ger också en upplysande förklaring till Brandes syn på de styrande begreppen skolbildningar och "strömningar". För honom är de grundade i ett samlat flöde av känslor, stämningar och idéer.

Den fjärde delen, *Naturalismen i England* (1875), driver samma strid mot överhetens bakåtsträvande inflytande, här representerad av kyrkan och monarkin. Boken handlar om Storbritanniens litteratur, och i linje med sitt ärende, konstaterar Robert William Rix, håller Brandes fram den samhällskritiska litteraturen och sätter på köpet in

en stöt mot det danska stilleståndet. Rix klarlägger definitionen av bokens "naturalism" som idag ju har andra associationer. Hos Brandes syftar det på kärleken till naturen, landskapet och lantlivet där en frisinnad livssyn kan utvecklas. Byron som borgerlighetens kritiker träder fram som den viktigaste normbrytande omstörtaren, följd av Thomas Moore och John Keats.

Del nummer fem, *Den romantiske Skole i Frankrig* (1882) fick ett bättre mottagande än *Emigrantlitteraturen* vilket, skriver Carsten Meiner, nog berodde på att polemiken tonats ner. Liv och verk följs åt, och Meiner påpekar att även om en central författare som Victor Hugo får stort utrymme blir han inte en portalgestalt som Byron i *Naturalismen i England*, utan en bland flera i den strömning Brandes identifierar. Meiner kommenterar intressant stilen och argumentationsmetoden för att synliggöra hur Brandes använder den politiska historien som orsaksförklaring när han tecknar 1830-talets romantiska litteratur som reaktion på monarkins återinförande. Den romantiska skolan är för Brandes snarast ett dynamiskt kraftfält och en konstnärlig (utanförskaps)gemenskap som alstrar en ny poetik och så småningom författarindividuella uttryck.

Att den tjocka sista delen *Det unge Tyskland* (1890) har betraktats som den torraste förklarar Adam Paulsen med att glöden kring det uppfriskande politiskt radikala med åren svalnade hos Brandes. Han såg dystert på utvecklingen i Tyskland under Bismarck och i forskningen var det nu personligheten – "great individuals" (287) – framför politiken som intresserade hos författare som Börne och Heine och, som alltings måttstock, Goethe. Trots detta demonstrerar Paulsen dock hur den sociala och politiska blicken är fortsatt närvarande i Brandes tolkningar, om än med mer individualistiska förklaringsgrunder.

Antologin *Georg Brandes' Main Currents. A Companion* är en lärorik introduktion till Brandes mäktiga verk. En förtjänst är att den uppehåller sig vid det historiska sammanhanget och finner orsaksförklaringar i ideologiska, politiska och sociala skeenden. Det är mycket man fortfarande kan ta med sig från Brandes gärning och skrivande. Antologin återkommer till tesen att hans inriktning i *Hovedstrømninger* inte går att likställa med den komparativa metoden som vi känner den idag därför att hans syfte inte minst var att ställa den europeiska litteraturen mot det kulturellt sömniga Danmark. Men Brandes forskning är en milstolpe i det kom-

parativa fältet med sin internationella utblick, viljan att se världen och förändra den, att kasta loss från tidens nationalistiska, patriarkala och politiska stagnation. Inte överraskande satte hans frimodighet käppar i hjulet för den akademiska karriären vilket gjorde honom till en fri man och superstjärna med självförtroende som kritiker, journalist och briljant föreläsare. Allt i en tid av politiska, juridiska, sociala och litterära omvälvningar – en tid namngiven av honom själv som det moderna genombrottet. Hans uppmaning att "sätta problem under debatt" fick de nordiska författarna att lystra och paradigmat var ett faktum som satte Skandinavien på den litterära kartan. Det var en seger för Brandes som han firade med boken *Det moderne Gjennembruds Mænd* (1883), konstaterar William Banks.

Hundra år senare gjordes bilden fullständig när kvinnornas samhällskritiska och litterära betydelse lyftes fram i den danska litteraturforskaren Pil Dahlerups avhandling *Det moderne gennembruds kvinder* (1983).

En gigant som Brandes behöver läsas och tolkas av nya generationer och antologin tar upp stafettpippen. Redaktörernas förhoppning är att den ska nå dem som ännu inte stiftat närmare bekantskap såväl som de mer erfarna. Resultatet varierar mellan öppnare översikter och mer svåråtkomliga analyser som kräver förtrogenhet med filosofiska begrepp och ideologiska skolbildningar. Båda kategorierna läsare borde kunna hitta intressanta ingångar, även om majoriteten av texterna kräver bakgrundskunskap.

Översikterna pekar ut områden för forskare att fördjupa sig i. Brandes (aristokratiska) upptagenhet vid författarpersonens och den historiska situationens betydelse för det litterära verket – utvecklad under den senare, Nietzscheinspirerade fasen – kan nygranskas i den biografiska litteraturforskning som vitaliserats metodologiskt och teoretiskt. Eller hans tankar om känslans sanningar. Likaså pekar William Banks på Brandes arbeten om "världslitteratur" och den nationella litteraturens betydelse, ett område som ju fortsatt expanderar inom litteraturvetenskapen.

Till antologins brister hör upprepningar mellan bidragen kring Brandes intellektuella livshistoria som kunde ha eliminerats genom en strängare redaktion. Boken saknar ett register vilket försvårar användningen. Men som ledsagare visar den vägen in i Brandes värld och till en europeisk intellektuell som fortfarande är relevant för skandina-

visk litteraturvetenskap. Den påminner sina läsare om det nyskapande metod- och idéarbete som formade ämnets utveckling under nittonhundratalet, och inte minst de receptionshistoriska avsnitten bekräftar Brandes fortsatta inflytande. Boken ger också inblickar i hans arbetsmetoder, den skapande virveln av läsande, skrivande, föreläsande, resande och idéutväxling. Att tempot sällan mattades vittnar Adam Paulsens formulering om: "Thereafter he apparently ran out of steam, occupying himself with other more pressing projects" (279). En kvalitet som bokens skribenter återkommer till är Brandes förmåga att förena forskning och engagerad kulturkritik. De skriver om hur idéer föddes i samtal med andra, om hur han komponerade sina texter; om hans effektiva bildspråk och personliga stil. Han nådde ut.

Anna Williams

Birgitta Holm, *Mnemosyne. Nio essäer om skapande*. Ellerströms. Malmö 2023.

"Minnet är musernas moder" är inledningskapitlet till litteraturprofessorn Birgitta Holms senaste verk, *Mnemosyne. Nio essäer om skapande*. Boken är något så ovanligt som en personlig essäbok skriven av en forskare som yrkesmässigt arbetat med litteratur i mer än ett halvt sekel. Omläsning av och undervisning om litterära verk ger litteraturforskaren en speciell insikt, för att nu inte tala om närheten till bokhyllan med Ernst Robert Curtius, Hugh Kenners och andra stora mästaers verk. Holm har blivit berömd och uppskattad för sina böcker om Fredrika Bremer, Selma Lagerlöf, Sara Lidman och Rut Hillarp. Men det var på Gösta Oswalds författarskap hon disputerade 1970 och Gösta Oswalds skrifter som hon ederade år 2000. Det är också minnet av Gösta Oswald (1926–1950) som denna bok tillägnas.

Portalfiguren i boken är dock inte Oswald utan Marcel Proust. Holm hänvisar till Carl-Johan Malmbergs *Lyckans gåta* och presenterar titaniden Mnemosyne och hennes döttrar med Zeus, de nio muserna. I ett brev till väninnan Henriette Coyet 28.3.1932 frågar Selma Lagerlöf denna om hon läst Proust, vars första band utkommit 1930 i Sonja Vougts översättning i Bonniers gula serie. I brevet uttrycker Lagerlöf att hon blivit förvirrad, eftersom boken är skriven av ett barn, men ett barn som behärskar "en fulländad högst litterär stil", vilket inget svenskt barn gör. Lagerlöf slutar läsa. I

samma brev framgår att hon är sysselsatt med sin egen fiktiva *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf*, där hon försätter sig tillbaka till 1873, då hon var 14 år gammal. Holms tanke är att Lagerlöf när hon läser Proust står just i samma minnesförlopp som Proust i beskrivningen av madeleinekakan och det affektiva minnet.

Skillnaderna är bland andra att Lagerlöf när hon talar om inspirationens ankomst tar fasta på ord och röst, medan Proust utgår från synintryck, bild, smak, och förnimmelse. Lagerlöf vill beröra läsaren, Proust vill, som Walter Benjamin påpekat, förrevisa. Hos båda uppstår en lyckokänsla när det förflutna, särskilt barndomen och dess drömmar, tränger sig in i nuet.

Nu kan man invända att Prousts verk inte är skrivet av ett barn och inte är en självbiografi; Stanfordprofessorn Joshua Landy utreder den subtila berättartekniken i *Philosophy as Fiction* (2004). Även om Marcells reflexioner över kyrkofönster är viktiga stannar både han och Proust vid iakttagelser från det mondäna livet, det sociala spelet och förälskelsens irrgångar, medan Lagerlöf sällan nöjer sig med det individuella utan går ned i en djupare närmast förkristen värld där individen blir ett offer för släktförbannelser, ödets nycker och icke minst de döda. Lyckokänslan må i båda fallen kunna sättas i samband med det litterära skapandet – men den är kortvarig.

Bokens längsta kapitel ägnas Hölderlins dikt "Mnemosyne". Holm framhåller med rätta att människans ande för Hölderlin är framkallad av språket. Hon följer också Bettina von Arnims påpekanden, utgående från samtal med skaldens vän Isaak von Sinclair, att Hölderlins diktning är styrd av rytmen. Holms slutsats, där hon stöder sig på skaldens översättningar av Sofokles, är att vårt mänskliga uppdrag är att hålla förbindelsen med de grekiska gudarna vid liv. Minnet av de himmelska får inte utplånas. Oidipus begår misstaget att göra sig själv till gud.

I essän diskuterar Holm även namnen i *Iliaden* (Aias, Achilles, Skamandros etc.) och deras betydelse, men även de tyska utgåvorna av Hölderlins verk. Hölderlin, av många numera betraktad som det tyska språkets mest betydande skald, fick sitt genombrott först i och med Norbert von Hellingsraths (1888–1916) utgåva, avslutad 1923. Friedrich Beißners filologiskt grundläggande Große Stuttgarter Ausgabe (1943–85) är fortfarande normerande, men har senare kompletterats av Dietrich E. Sattlers Frankfurter Ausgabe (1975–2008) på